

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۱۲

(صص ۱۰۵-۱۰۸)

تعبیری ناآشنا در بیتی منسوب به لبیبی

امیر ضیغمی*

چکیده

در این یادداشت به بیتی منسوب به لبیبی پرداخته و نشان داده‌ایم که این بیت تقریباً به همان صورتی که در فرهنگ‌ها ضبط شده صحیح است و بحث دربارهٔ تصحیف اجزای آن که اخیراً در مقاله‌ای مطرح شده، گویا برخاسته از تعبیر ناآشنای «قاروره بر روی پزشک/طیب زدن» است. برای این تعبیر شاهی نیز از رباعیات شمس گنجه به دست داده‌ایم.

کلیدواژه‌ها: لبیبی، قاروره، پزشک/طیب، رباعیات شمس گنجه

* عضو هیئت علمی و دبیر علمی انستیتوی خاورشناسی دانشگاه روسی - ارمنی (اسلاونی)، ایروان

بر روی پزشک زن میندیش چون هست/ بود درست پیشیارت/ بیسیارت
 این بیت که در فرهنگ‌ها، از جمله در برخی از نسخه‌های لغت فرس، غالباً به لیبی (نک. اسدی طوسی ۱۳۱۹: ۱۲۸، پاورقی شم ۳) و گاه به رودکی نسبت داده شده (نک. نفیسی ۱۳۴۱: ۵۲۰) در نگاه نخست خالی از اشکال به نظر نمی‌رسد. به همین سبب، اخیراً آقای دکتر مجید منصوری در مقاله‌ای با عنوان «دربارهٔ بیتی منسوب به لیبی در فرهنگ‌ها» (فرهنگ‌نویسی، ۲/۲۳) این احتمال را مطرح کرده که زن در مصراع نخست بیت مذکور احتمالاً حاصل تصحیف ری به معنی «ریستن» است. به اعتقاد ایشان (منصوری ۱۴۰۳: ۱۰۸) با تصحیح زن به ری «بیت استحکام نحوی و معنایی خود را بازمی‌یابد و زیبایی‌اش چند برابر می‌شود».

مؤلف مقاله برای اثبات حدس خویش شواهد و دلایل بسیاری فراهم آورده‌است که علاقه‌مندان می‌توانند برای آگاهی بیشتر به اصل مقالهٔ ایشان مراجعه کنند. منصوری (۱۴۰۳: ۱۰۶) بحث را این‌گونه آغاز کرده که «بر روی کسی زدن بدون مفعول‌هایی مانند شمشیر و مشت از لحاظ ویژگی‌های سبک‌شناسانه با شعر کهن فارسی همخوانی ندارد و بیت براساس ضبط فرهنگ‌ها و به تبع آن در دیوان رودکی زیبایی خود را از دست داده‌است». ایشان در ادامه احتمال تصحیف بر ریش به بر روی را نیز مطرح کرده و در نهایت، بیت را به صورت زیر تصحیح کرده است:

بر ریش پزشک ری میندیش چون بود درست پیشیارت

بحث بر سر نام سرایندهٔ این بیت و برخی اختلافات جزئی در ضبط اجزای آن در اینجا لزومی ندارد؛ چه منصوری در مقالهٔ خود در حد ضرورت و ضمن رعایت ایجاز و اختصار به آنها پرداخته‌است. در این یادداشت تنها قصد داریم نشان دهیم دلایلی که مؤلف مقاله برای احتمال تصحیف در این بیت اقامه کرده‌است به دو دلیل درست نیست:

۱- بیت مورد بحث از شرط (= جملهٔ پیرو) و جواب شرط (= جملهٔ پایه) تشکیل شده است و همان‌طور که منصوری تذکر داده، عبارت **بر روی کسی زدن** در مصراع نخست (جواب شرط) نیاز به مفعول دارد. ولی نکته اینجاست که مفعول مصراع نخست را باید در مصراع دوم (بیان‌کنندهٔ شرط) سراغ کرد؛ شاعر می‌گوید: «اگر پیشیارت (قاروره‌ات) درست و بی‌عیب بود، تردید مکن و آن را (پیشیار را) بر روی پزشک بزن!» بنابراین مصراع نخست بر خلاف نظر مؤلف محترم دارای مفعول است.

۲- تعبیر «قاروره بر روی پزشک/ طیب زدن» در رباعی زیر سرودهٔ شمس گنجه^۱ (به اقرب احتمالات از شاعران قرن هفتم) نیز دیده می‌شود:

هرچند ای گل که بویناکست آبت وز عنصر نار و باد و خاکست آبت
قارورهٔ آبت به طیب ار ببرند بر روی طیب زن که پاکست آبت

(سفینهٔ کهن رباعیات ۱۳۹۵: ۱۳۷)

گمان می‌کنم همین دو دلیل برای رد احتمال تصحیف در بیت بالا کافی باشد. بنابراین مصراع نخست بیت مذکور تقریباً به همان صورتی که در فرهنگ‌ها ضبط شده صحیح است و نیازی به تصحیح قیاسی ندارد.

۱- برخی رباعیاتی که در سفینهٔ کهن رباعیات ذیل نام شمس گنجه آمده، در برخی منابع دیگر به شمس اسعد گنجه، شمس الیاس گنجه و یا به شاعران دیگر منسوب شده‌است. در *نزهة المجالس* نیز از سه شمس گنجه‌ای رباعیاتی دیده می‌شود: شمس اسعد گنجه‌ای، شمس الیاس گنجه‌ای و شمس عمر گنجه‌ای. بنابراین تشخیص اینکه کدام رباعی سرودهٔ کدام شمس گنجه است به‌سادگی میسر نیست (برای آگاهی بیشتر دربارهٔ خلط و التباسی که در مورد این شاعران گنجه‌ای رخ داده‌است، نک. مرادی/افشین‌وفایی ۱۳۹۵: ۵۹-۶۰ ← سفینهٔ کهن رباعیات ۱۳۹۵).

کتابنامه

- اسدی طوسی، ابومنصور (۱۳۱۹)، لغت فرس، به تصحیح عباس اقبال، تهران: کتابخانه مجلس.
- سفینه کهن رباعیات (۱۳۹۵)، تصحیح و تحقیق ارحام مرادی و محمد افشین‌وفایی، تهران: سخن.
- منصوری، مجید (۱۴۰۳)، «دربارهٔ بیتی منسوب به لیبی در فرهنگ‌ها»، فرهنگ‌نویسی (ویژه‌نامهٔ نامهٔ فرهنگستان)، دورهٔ ۲۳، ش ۲ (پیاپی ۹۰): ۱۰۵-۱۰۸.
- نقیسی، سعید (۱۳۴۱)، محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی، تهران: ابن سینا.